

УДК 141.7:930.1:316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.5>**Н. М. Воловчук**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3975-7337>

кандидат філософських наук,

старший викладач

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Стаття досліджує можливість існування громадянського суспільства за умов тоталітарного режиму радянської України. Ця проблема пов'язана з аналізом ролі громадянського суспільства у збереженні національної ідентичності та забезпеченні стійкості в умовах сучасної війни з Росією.

У науковій літературі утвердилася думка, що радянська система через репресивний характер і централізований контроль унеможливила розвиток громадянського суспільства. Як зазначає Ханна Арент, радянська революція руйнувала інституції, які могли стати основою для громадянської активності [1, с. 394]. Мирослав Попович вважає, що це відповідало ідеологічній меті В.Леніна, який прагнув усунути незалежні структури, створюючи прямиї зв'язок між владою та робітничим класом [2, с. 828]. Однак у реальності ця модель трансформувалася: влада зосередилася в руках партійної номенклатури та репресивних органів НКВС [1, с. 403], що ще більше унеможливило розвиток громадянської ініціативи. Водночас дослідники відзначають, що в українській республіці існували культурні й суспільні рухи, які зберігали національну ідентичність і сприяли ослабленню радянського режиму. Іван Рудницький звертає увагу на «українське питання», що підірвало контроль влади [3, с. 468], а Роман Шпорлюк підкреслює формування єдиної ідентичності через міжкультурні зв'язки між Східною та Західною Україною [4]. Це піднімає питання: чи можна вважати такі рухи проявами громадянського суспільства?

Зв'язок із практичними завданнями полягає у важливості аналізу історичних форм громадянської активності для сучасної України. Уроки, отримані з радянського досвіду, є актуальними у боротьбі за збереження національної ідентичності та розвитку демократії, особливо в умовах війни з Росією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Анастасій Єрмоленко (2008) стверджує, що повноцінне громадянське суспільство в СРСР не існувало. Він зазначає, що в Україні воно перебувало в «зародковому стані» [5, с. 32], оскільки після Жовтневого перевороту 1917 року всі громадянські практики

були згорнуті [5, с. 33]. Публічна сфера мала монологічний характер, рішення нав'язувалися згори, унеможливаючи публічне обговорення [5, с. 33]. Пролєєв і Шамрай (2008) наголошують на відсутності громадянського суспільства через відсутність публічної сфери: «Публічна сфера як активний і дієвий елемент суспільної самоорганізації була відсутня як у радянську епоху, так і після краху комуністичного режиму» [6, с. 41]. Вони вводять термін «притязання публічності» для опису декоративного характеру суспільної активності. Степаненко (2008) вважає, що громадянське суспільство існувало в СРСР лише у формальній формі. Демократизація періоду перебудови мала «декоративний» характер і спрямовувалася на збереження авторитаризму, а політичні зміни сталися поза волею ініціаторів [7, с. 60]. Кобець (2008) наголошує, що повна залежність громадян від держави перешкоджала розвитку громадянського суспільства. Розподіл ресурсів викликав «атомізацію», недовіру та конкуренцію в суспільстві, що підірвало солідарність [8, с. 79–80]. Кульчицький (2012) зазначає, що громадянське суспільство в СРСР було практично знищене. Громадянські організації, як-от комсомол і профспілки, стали інструментами державного контролю. Сім'я й релігія також контролювалися через мережу інформаторів, що стирало межу між державою і суспільством, призводячи до «сліпої покірності перед владою» [9, с. 773].

Узагалі, сучасні дослідники підкреслюють, що монополізація державного контролю перешкоджала розвитку повноцінного громадянського суспільства в радянські часи. Водночас, невирішеними залишаються проблеми. Чи можна вважати суспільні й культурні рухи в УРСР формами громадянського суспільства? Як альтернативні підходи до визначення громадянського суспільства можуть виявити його прояви в СРСР? Як історичний досвід УРСР може бути використаний для формування стійкої моделі громадянського суспільства в умовах російсько-української війни? Таким чином, автор статті намагається заповнити прогалину у розумінні особливостей громадянського суспільства в СРСР і його значення для сучасних внутрішніх та зовнішніх викликів під час війни.

Мета дослідження – довести, що громадянське суспільство в радянській Україні існувало у вигляді суспільних і культурних рухів – українізація першої та другої хвилі, шестидесятництво, дисидентські та правозахисні рухи 60-80 років тощо. Для аргументації своєї позиції автор пропонує використовувати різні підходи до визначення понять (лексичний, уточнюючий, теоретичний), спираючись на історико-аналітичний метод вивчення культурних рухів і дисидентства в радянській Україні. Автор також застосовує порівняльний аналіз поглядів дослідників щодо можливості існування громадянського суспільства в умовах контролю та репресій, а отримані висновки інтерпретує в сучасному контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексичне визначення передає усталене значення терміна. «Коли метою визначення є пояснення цього вживання або усунення двозначності, таке визначення називається лексичним» [10, с. 85]. Воно може бути істинним або хибним залежно від відповідності реальному використанню. Зазвичай лексичні визначення фіксуються в енциклопедіях, довідковій літературі та словниках. Розглянемо існуючі в українському науковому середовищі визначення громадянського суспільства.

Визначення 1. «Громадянське суспільство – суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, створених громадянами для здійснення громадських ініціатив і задоволення потреб. Нерідко ототожнюється з ліберальною демократією або відкритим суспільством» [11]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є незалежність від держави, громадянські ініціативи, акцент на колективних інтересах, високий рівень громадянської свідомості. Особливість визначення – це порівняння з ідеалом демократії та відкритого суспільства.

Визначення 2 «Громадянське суспільство – сфера спілкування, солідарності, самоорганізації та самоврядування на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, захищена від втручання держави» [12]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є вільна комунікація, солідарність, незалежність від держави, правовий захист. Особливість визначення – це акцент на механізмах функціонування.

Визначення 3. «Громадянське суспільство – це об'єднання громадян для досягнення загального добробуту без політичної залежності чи боротьби за владу. Однак його діяльність може бути спрямована проти зловживань владою» [13]. Ознаками громадянського суспільства у визначенні є добровільність, незалежність від влади, аполітичність. Особливість визначення – це простота та акцент на загальному добробуті.

Перше визначення є найбільш інформативним і врівноваженим, зосередженим на функціях та ідеалах. Друге наголошує на механізмах і правовому захисті, а третє підкреслює аполітичний характер і спрямованість на добробут. Усі визначення демонструють багатозначність терміна, що варіюється залежно від історичних і політичних контекстів.

Громадянське суспільство виконує роль у побудові активного громадянства, мотивуючи участь на місцевому, регіональному та національному рівнях [14, с. 2-3]. Водночас, як ми вже сказали, у радянському контексті його можливості та роль були значно обмежені [5, 6, 7, 8, 9]. Саме тому, лексичне визначення є недостатньо конкретним, з його допомогою важко зрозуміти специфіку громадянського суспільства у радянському контексті. Як зазначає Колодій, поняття «громадянське суспільство» являє собою не лише абстрактну категорію, але й інструмент аналізу реально існуючих різновидів громадянських суспільств [15]. Саме тому звернемося до уточнюючого визначення, яке за Копі та МакМагоном розробляється для усунення двозначності або нечіткості шляхом більш точного окреслення концепту [10, с. 86]. Воно допоможе уникнути хибних уявлень про українське громадянське суспільство шляхом розгляду історичних викликів задля визначення певних аспектів соціальної активності, які можна вважати проявом громадянського суспільства та продемонструвати, що воно в своєму функціонуванні дотримувалося інших принципів в контексті специфіки СРСР.

Щоб запропонувати уточнююче визначення дослідимо середовище в якому формувалося громадянське суспільство, його структуру та з'ясуємо, яким чином у цей період українське суспільство зберігало та розвивало національну культуру та ідентичність.

Розглянемо складні відносини між радянською централістською політикою та українським суспільством у ХХ столітті. Історія політики щодо українських національних меншин поєднувала насильницькі та примирювальні заходи [16, с. 1]. Українська Республіка виникла як компроміс між українським націоналізмом і російськими централістськими амбіціями, оскільки жодна зі сторін не мала достатньої сили для повного домінування. «Національне відродження України (як і інших неросійських національностей колишньої царської імперії) стало реальністю, з якою потрібно було рахуватися» [3, с. 464].

Формально УРСР отримала суверенітет у межах СРСР, але фактично була частиною монолітної імперії з обмеженою культурною автономією, яку підривали процеси русифікації [3, с. 466]. Попри це, українці цінували навіть умовний суверенітет як символ національних прав. Під зовнішньою

згодою радянських народів тривала прихована боротьба. «Після більш ніж півстоліття радянської влади і попри страшні втрати сталінської епохи, неросійські нації СРСР продовжують існувати і навіть стали сильнішими та більш згуртованими» [3, с. 466].

Протягом 1920-х років радянська влада підтримувала національні республіки, але в 1930-х почався сталінський терор. Примусова колективізація та Голодомор знищили понад 3 мільйони українців [3, с. 467]. Українська інтелігенція та активні діячі громадянської війни зазнали репресій, що мало тривалий негативний вплив на розвиток України [3, с. 468]. Під час Другої світової війни Сталін ініціював другу хвилю українізації, визнаючи прагнення українців до незалежності, а після війни приєднав західні українські землі [3, с. 469].

Після смерті Сталіна у 1956 році почалася «відлига» – часткова лібералізація та реабілітація жертв репресій [17, с. 12-14]. Духовне життя стало динамічнішим, але кінець «відлиги» у 1962 році ознаменувався новим тиском на митців і громадські ініціативи, включаючи цензуру, звільнення та знищення культурних об'єктів [17, с. 24-29]. Після приходу Брежнєва в 1964 році розпочалася нова хвиля репресій [17, с. 47-49].

Політика СРСР щодо української нації поєднувала репресії з періодами обмеженої підтримки, але прагнення до незалежності залишалося ключовою рисою українського суспільства.

Важливим є питання щодо структури та форми громадянського суспільства. Українське громадянське суспільство за умов централізованого радянського середовища набувало переважно підпільного та неформального характеру.

Першим прикладом були націоналістичні рухи, які діяли поза межами офіційних структур. Їхні спроби залучити зовнішні сили, зокрема Німеччину, мали місце у 1917 році та під час Другої світової війни. Якщо перший рух залишився маловідомим для широких мас, другий отримав часткову підтримку, зокрема на заході України, і включав як військові формування, так і підпільні організації, спрямовані на здобуття незалежності. Однак жорстокість нацистського режиму спричинила розчарування серед населення, яке сприймало обидва режими — радянський і німецький — як окупаційні [16, с. 14]. У східній Україні селяни під час війни підтримували Радянську армію, захищаючи загальнолюдські цінності [16, с. 16].

У 1960-х роках громадянське суспільство отримало нові форми завдяки шістдесятникам та дисидентським рухам. Ці рухи, хоча й менш організовані, стали більш географічно розповсюдженими (від Львова до Києва та Дніпропетровська), відкритими і менш націоналізованими. Активність проявлялася через страйки, демонстрації, пети-

ції, літературні твори та історичні дослідження [16, с. 15]. Попри репресії, аудиторія та спектр форм громадянської активності значно розширилися [17, с. 24]. Шістдесятники відновили морально-етичну функцію інтелігенції, акцентуючи увагу на загальнолюдських цінностях, неприйнятті несправедливості та повазі до етичних норм [17, с. 30].

Дисиденти, такі як Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, критично ставилися до радянської системи, проте діяли в межах Конституції, виступаючи за ідеалізовану версію соціалізму [16, с. 17]. У 1970-х роках посилення репресій спричинило радикалізацію деяких рухів, наприклад, Олександр Мороз виступав за повну незалежність України [16, с. 18].

Крім дисидентів, у 1960-х роках виникали неформальні спільноти, такі як рокери, хіпі, футболісти-фанати, шанувальники інтелектуального кіно, філософські та туристичні клуби. Вони пережили період брежнєвських репресій і набули розквіту у 1980-х роках [18, с. 19].

Українське громадянське суспільство за умов обмеженої свободи діяло здебільшого в прихованих формах, демонструючи гнучкість у відповідь на зовнішні виклики.

Національне питання було одним із постійних і найгостріших викликів у Радянському Союзі. Незважаючи на централістські та уніфікаційні тенденції, конфлікти в СРСР часто мали етнічний характер [16, с. 1]. Хоча Радянський Союз формально демонстрував однорідність, народи, які його складали, зберігали відмінності в колективній ментальності, соціальних установках і політичних традиціях. Україна займала особливе місце серед національних проблем Союзу завдяки своїй території, економічній важливості, історичній самобутності та культурній спадщині [3, с. 463-464].

Ключовими фактори збереження ідентичності стали історичні суперечки щодо ключових подій в історії України та Росії та об'єднання українських земель у XX столітті

Суперечки щодо ключових подій в історії України та Росії впливали на колективну пам'ять і національну свідомість. Українські історики трактували підпорядкування земель Московському царству як завоювання, тоді як радянські — як «природне» об'єднання [16, с. 4]. Подібна розбіжність стосувалася й XVII століття, коли об'єднання Східної України з Росією радянські історики називали «возз'єднанням», а українські бачили у цьому втрату незалежності [16, с. 4]. Попри нав'язування радянської версії історії, українці зберігали знання своєї минулщини.

Уперше в історії східні й західні українські землі об'єдналися в одну республіку під час Дру-

гої світової війни [16, с. 3]. Це сприяло націєтворенню: західноукраїнські території зберігали свої західні орієнтири, тоді як східна частина набувала політичної свідомості [4, с. 2]. Як зазначає Рудницький, консолідація сприяла не лише асиміляції, а й глибоким психологічним змінам у центрально-східній Україні [3, с. 470].

Історична спадщина, культурні традиції та територіальна інтеграція у XX столітті стали ключовими факторами збереження української культури та ідентичності навіть за умов радянської уніфікації.

Збереження національної ідентичності та основних прав і свобод в умовах державного контролю вимагало дотримання певних принципів. Одним із таких був принцип збереження культурної спадщини. Різні верстви населення, зокрема селянство та інтелігенція, брали участь у процесах українізації та післявоєнній урбанізації. Інтелігенція також відіграла важливу роль у відродженні культурних здобутків, втрачених за часів сталінізму, зокрема через рухи шістдесятників і дисидентів. Як зазначає Касьянов, «українська інтелігенція несподівано для себе відкрила цілий материк національної культури високої якості» [17, с. 16].

Другим принципом була неформальна самоорганізація, характерна як для інтелігенції, так і для широких верств населення. Це проявлялося у створенні об'єднань за інтересами, таких як рокери, хіпі, фанати, філософські та туристичні клуби 1960–1980-х років [18, с. 19]. Інтелігенція, зіткнувшись з обмеженнями з боку влади, зверталася до самвидаву, поширюючи заборонену літературу, а також через радіо «Свобода» [17, с. 25-29].

Третім принципом була солідарність та взаємопідтримка, що проявлялася як у боротьбі з нацизмом, так і в діяльності літераторів та митців, які підтримували одне одного в умовах репресій. Наприклад, у 1970 році Іван Дзюба виступив на суді на захист Мороза, незважаючи на попередні розбіжності [16, с. 19].

Нарешті, принцип захисту загальнолюдських прав проявлявся як у масовій свідомості, так і в діях інтелігенції, яка захищала суверенітет України та виступала проти радянського соціалізму. Дисиденти, на відміну від націоналістів 1930-х років, виступали за ненасильницький спротив і відновлення прав України на основі радянської конституції. Як зазначав Дзюба, «ніхто в Україні сьогодні не висуває гасло "незалежності"» [16, с. 17].

Ці принципи — збереження культурної спадщини, самоорганізація, солідарність, захист прав людини та ненасильницький спротив — стали основою для збереження національної ідентичності українського громадянського суспіль-

ства та відіграли ключову роль у подіях кінця 1980-х — початку 1990-х років, що призвели до здобуття незалежності України у 1991 році.

На основі проведеного аналізу історичних умов формування українського громадянського суспільства за радянські часи запропонуємо уточнююче визначення: «Громадянське суспільство в радянській Україні — це форми стихійної та неформальної самоорганізації населення, спрямовані на збереження національної культури та відстоювання декларованих державою громадянських та загальнолюдських прав і свобод. Це суспільство діяло під тотальним контролем і репресіями з боку держави, часто в прихованій і ризикованій формі, через обмеження офіційних можливостей для самовираження».

Для розуміння сутності українського громадянського суспільства на філософському рівні варто звернутися до теоретичного визначення. Як зазначають Копі та МакМахон, теоретичне визначення формулює більш широке й глибоке розуміння терміна, інтегроване в контекст відповідної теорії [10, с. 89].

Вацлав Гавел у своєму есе «Сила безсилля» досліджує роль громадянського суспільства в посттоталітарній системі, акцентуючи на здатності громадян до самоврядування та опору авторитаризму. За Гавелом, ідеологія посттоталітарного режиму є штучним засобом взаємодії людини зі світом, що створює ілюзію моральності та гармонії. Вона легітимізує режим, змушуючи людей жити «в брехні» — приймати правила, які пригнічують їхню гідність і свободу [19, с. 7-9].

На протигагу цьому, Гавел вводить поняття «життя в правді», яке означає відмову від брехні системи та несе особисті ризики: втрату роботи, соціальних благ і підтримки суспільства. Життя в правді має екзистенціальне, моральне та політичне значення, стаючи загрозою для системи [19, с. 18-20]. Громадянське суспільство в умовах посттоталітарного режиму, за Гавелом, формується з індивідуальних актів спротиву, будь-то дії поета чи продавця зелені. Такі люди, яких Гавел називає «дисидентами», виявляють турботу про суспільство загалом і створюють альтернативний простір свободи [19, с. 29, 40]. Гавел зазначає, що «життя в правді» сприяє появі нових культурних структур, які поступово змінюють суспільство, посилюючи правову свідомість і незалежність громадян [19, с. 60-67]. Цей процес є ключовим для розуміння функціонування громадянського суспільства.

Використовуючи рамки Гавела, можна визначити громадянське суспільство як спільноту, яка на рівні індивідуальних дій протистоїть тоталітаризму і сприяє демократичним цінностям. У радянській Україні громадянське суспільство створювало альтернативний соціокультурний

простір, протистоячи ідеології та забезпечуючи реалізацію загальнолюдських прав в умовах цензури та тиску.

Нарешті, спробуємо дати відповідь на питання, які уроки для України в умовах війни з Росією ми можемо отримати на основі досвіду громадянського суспільства за радянські часи. Попри централізацію, контроль і тиск радянської влади, українському суспільству вдалося зберегти національну ідентичність у ХХ столітті. Це стало можливим завдяки новим формам громадянської активності, що слугували основою розвитку нації навіть у несприятливих умовах. Цей досвід свідчить, що громадянське суспільство є ключовим фактором стійкості та об'єднання.

У сучасній Україні громадянське суспільство стало одним із перших рушіїв опору російській агресії. Волонтерські ініціативи, допомога біженцям, матеріальна підтримка ЗСУ та інформаційна діяльність, зокрема активність у соціальних мережах, демонструють високий рівень мобілізації суспільства. Ці форми активності не лише підтримують військові та соціальні потреби, а й зміцнюють єдність і солідарність громадян у протистоянні внутрішнім і зовнішнім викликам. Так, «*ціллю волонтерського руху, як нового соціального руху, є розв'язання соціальних завдань в умовах актуальних соціальних викликів*, якими для України нині, окрім екологічних, технологічних проблем, соціальної нерівності, гендерних питань, корупції тощо, стала війна Росії проти України та її численні негативні ефекти для благополуччя українців і країни загалом» [20, с. 30].

У радянській Україні громадянські організації існували під жорстким державним контролем, однак розвивали культурну спадщину через неформальні об'єднання. У сучасних умовах війни цей досвід може бути корисним для мобілізації населення «знизу». Інформаційний спротив у складних умовах окупації або репресивних режимів, таких як у сучасній Росії або на окупованих територіях України, стає ключовим для збереження національної ідентичності. Дослідження показують, що інформаційні практики, навіть у невеликих масштабах, можуть стати потужним інструментом опору. Серед стратегій опору виділяються: пасивне документування подій, створення альтернативних наративів та використання мовних і культурних кодів для обходу цензури. Від простих актів збору та поширення інформації до символічного протистояння, такі дії підтримують ідею національної єдності та дають надію тим, хто перебуває у складних обставинах. Документування цих ініціатив і надання їм видимості має подвійне значення: воно зберігає пам'ять про спротив для майбутніх поколінь та слугує натхненням для інших [21, с. 166]. Це збері-

гає національну ідентичність та посилює опір російській агресії.

Інформаційна боротьба, як показує радянський досвід, вимагає незалежних голосів, які здатні змінити наратив навіть у умовах контролю та тиску. У контексті сучасної війни дослідження показують, що українці активно використовують різні канали інформації (ТВ, соцмережі, месенджери) для обміну даними та документування війни, що дозволяє створювати альтернативний наратив і підвищує мобільність та обізнаність громадян. В умовах війни соціальні мережі стали платформами для неформальних журналістів, блогерів та громадян, які стають «хронікерами в реальному часі» і надають важливу інформацію, незважаючи на ризики. Це дозволяє протидіяти пропаганді та маніпуляціям. Однак боротьба з пропагандою та дезінформацією є важливою складовою цієї війни. Незважаючи на використання соцмереж, значна частина населення все ще довіряє традиційним ЗМІ, через їхню перевірену інформацію та наявність ресурсів для забезпечення достовірності. Важливо, щоб українська держава підтримувала журналістів, блогерів та активістів, які займаються протидією пропаганді. Інформоване суспільство, що активно взаємодіє через медіа, здатне протистояти маніпуляціям і зберігати довіру серед громадян. Війна в епоху цифрових технологій значно змінила методи пропаганди. Пропагандистські стратегії стали більш динамічними, що робить їх поширення швидким і ефективним, але також зводить до мінімуму можливість контрольованого інформаційного простору [22, с. 10-11].

Консолідація громадянського суспільства, розвиток нових форм активності та підтримка демократичних цінностей є ключовими для зміцнення України в умовах війни. Ці заходи здатні подолати поточні виклики та створити підґрунтя для тривалої стійкості держави.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Стаття досліджує питання існування громадянського суспільства в радянській Україні, використовуючи теорію визначень для аналізу концепції «громадянського суспільства» в умовах радянської централізації. Такі явища, як дисидентський рух, шістдесятництво, а також культурні об'єднання та самоорганізація молоді, слугували основою для збереження української ідентичності. Ця активність хоч і була обмеженою, але формувала підґрунтя для подальшого розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні. Важливими уроками для сучасної України є усвідомлення, що громадянське суспільство є ключовим чинником стійкості та об'єднання; необхідність розробки нових стратегій для збереження і розвитку національної ідентичності; важливість незалежних голосів і різноманітних

наративів в інформаційному просторі; а також стійкість і послідовність зусиль, спрямованих на захист і майбутній розвиток держави.

Подальші дослідження можуть зосередитися на практичному застосуванні отриманих результатів для зміцнення громадянського суспільства у сучасній Україні в умовах російсько-української війни.

Література

1. Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & World, 1962. 520 p.
2. Попович М. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2005. 887 с.
3. Rudnytsky I. *Essays in Modern Ukrainian History*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1987. 512 p.
4. Szporluk R. Why Ukrainians Are Ukrainians. *Transit-Europische Revue*. 2002. № 23. URL: <https://www.iwm.at/publication/transit-online/why-ukrainians-are-ukrainians> (дата звернення 27.11.2024)
5. Єрмоленко А. Публічний дискурс як чинник соціальної інтеграції в сучасному суспільстві. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 25–40.
6. Пролеєв С., Шамрай В. Феномен кланово-корпоративного суспільства. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 41–55.
7. Степаненко В. Політична публічність у трансформації: дискурси, символізації та практики в Україні у 2000-х. *Пострадянська публічність: Білорусь, Україна*. Вільнюс: ЄДУ, 2008. С. 56–75.
8. Translated with DeepL.com (free version) Кобец Р. «Интимизация публичности» – постсоветский путь «расколдовывания» политики в Украине. *Постсоветская публичность: Беларусь, Украина*. Вільнюс: ЕГУ, 2008. С. 76–91.
9. Кульчицький С. В. СРСР, Союз Радянських Соціалістичних Республік. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. Прил. С. 772–778.
10. Copi I. M., Cohen C., McMahon K. *Language and Definitions. Introduction to Logic*. 14th ed. Pearson, 2014. P. 67–108.
11. Рябчук М. Громадянське суспільство. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-31976> (дата звернення 27.11.2024)
12. Політологічний словник. автори-укладачі: Левчук К.І., Богатчук С.С. Вінниця, 2015. 40 с.
13. Словник термінів громадянського суспільства. 1996. URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/2414/> (дата звернення 27.11.2024)
14. Cooper R. What is Civil Society? How is the term used and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018? *K4D Helpdesk Report*. Brighton, UK: Institute of Development Studies, 2018.
15. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). 2001 URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm#p23> (дата звернення 27.11.2024)
16. CIA. Research study: Nationalism in Soviet Ukraine. 1975.
17. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
18. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і „розбудова держави“. Київ: Критика, 2000. 272 с.
19. Havel V. The Power of the Powerless. October, 1978. URL: <https://www.nonviolent-conflict.org/wp-content/uploads/1979/01/the-power-of-the-powerless.pdf> (дата звернення 27.11.2024)
20. Штрайхер О.А., Школяр М.В. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Соціальні структури та соціальні відносини*. 2024. № 57. С. 25–32. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.57.3 (дата звернення 27.11.2024)
21. Kouper I. Information Practices of Resistance during the 2022 Russian Invasion of Ukraine. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. 2022. Vol. 59, № 1. P. 157–168. DOI: <https://doi.org/10.1002/pr2.613> (дата звернення 27.11.2024)
22. Alonso-Martín-Romo L., Oliveros-Mediavilla M., Vaquerizo-Domínguez E. Perception and opinion of the Ukrainian population regarding information manipulation: A field study on disinformation in the Ukrainian war. *Profesional de la información*. 2023. Vol. 32, № 4. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3145/epi.2023.jul.05> (дата звернення 27.11.2024)

Анотація

Воловчук Н. М. Громадянське суспільство в радянській Україні: уроки для сучасної України в умовах війни. – Стаття.

Стаття досліджує можливість існування громадянського суспільства в радянській Україні через аналіз культурних і дисидентських рухів, що сприяли збереженню національної ідентичності за умов централізованого контролю, та визначає його значення для сучасної України в умовах війни з Росією. Методологія статті ґрунтується на комплексному підході, який включає теоретичний аналіз трьох підходів до визначення громадянського суспільства (лексичний, уточнюючий та теоретичний), історико-аналітичний підхід до вивчення культурних рухів і дисидентства в радянській Україні, порівняльний аналіз поглядів дослідників на можливість існування громадянського суспільства в умовах тоталітаризму, а також практичну інтерпретацію отриманих висновків у сучасному контексті російсько-української війни. Попри пануючу думку про неможливість громадянського суспільства за умов тоталітарного режиму, автор показує, що в радянській Україні громадянська активність існувала у формі культурних рухів, дисидентства та правозахисних ініціатив. Під впливом централізованої політики СРСР та обмежень свободи, такі рухи набули підпільного й неформального характеру, сприяючи збереженню національної ідентичності та прав людини. На основі філософської концепції Вацлава Гавела та українських інтелектуалів (І.Рудницький, Р.Шпорлюк, Г.Касьянов, М.Рябчук) автор висвітлює унікальність українського громадянського суспільства, яке проявляло себе у культурному спротиві та неформальній

самоорганізації. Завершується дослідження роздумами щодо уроків для України в умовах російсько-української війни. Важливі уроки для сучасної України включають: усвідомлення громадянського суспільства як ключового чинника стійкості, розробку нових стратегій збереження національної ідентичності, наявність незалежних голосів у медіа та послідовність зусиль для захисту держави. Оригінальність запропонованого підходу у поєднанні історичного аналізу, теоретичних концепцій і сучасних викликів, що дозволяє пересмислити громадянське суспільство в умовах тоталітаризму та його роль у збереженні ідентичності й стійкості нації.

Ключові слова: громадянське суспільство, радянська Україна, тоталітарний режим, національна ідентичність, дисидентство, централізована політика СРСР, російсько-українська війна.

Summary

Volovchuk N. M. Civil Society in Soviet Ukraine: Lessons for Modern Ukraine in Wartime. – Article.

The article explores the possibility of civil society in Soviet Ukraine through the analysis of cultural and dissident movements that contributed to preserving national identity under centralized control. It also highlights the relevance of these movements for modern Ukraine in the context of the war with Russia. The article's methodology is based on a comprehensive approach, including a theoretical analysis of three perspectives on defining civil society (Lexical, Pr cising, and Theoretical), a historical-analytical approach to studying cultural

movements and dissident activities in Soviet Ukraine, a comparative analysis of researchers' views on the viability of civil society under totalitarianism, and the practical interpretation of the findings in the current context of the Russo-Ukrainian war. Despite the prevailing opinion on the impossibility of civil society under a totalitarian regime, the author demonstrates that civic activity in Soviet Ukraine existed in the form of cultural movements, dissidence, and human rights initiatives. Influenced by the USSR's centralized policies and restrictions on freedoms, these movements developed an underground and informal character, promoting the preservation of national identity and human rights. Drawing on the philosophical concepts of Vaclav Havel and Ukrainian intellectuals (I. Rudnytsky, R. Szporluk, H. Kasianov, M. Riabchuk), the author emphasizes the uniqueness of Ukrainian civil society, which manifested itself in cultural resistance and informal self-organization. The study concludes with reflections on lessons for Ukraine in the context of the Russo-Ukrainian war. Key lessons for modern Ukraine include recognizing civil society as a critical factor of resilience, developing new strategies for preserving national identity, ensuring independent voices in the media, and maintaining consistent efforts to protect the state. The originality of the proposed approach lies in combining historical analysis, theoretical concepts, and contemporary challenges, which enables a rethinking of civil society under totalitarianism and its role in preserving national identity and resilience.

Key words: civil society, Soviet Ukraine, totalitarian regime, national identity, dissidence, centralized USSR policies, Russo-Ukrainian war.